

UGRAI JÁNOS

A Sárospataki Református Kollégium dunántúli partikula-kapcsolatai a XVIII–XIX. század fordulóján *

BEVEZETÉS

KÖZLEMÉNYÜNK BEN a sárospataki kollégium 1783–1830 közötti közvetlen dunántúli kapcsolatainak nyomait gyűjtjük össze. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy mely gyülekezetekbe milyen rendszerességgel küldött tanítókat a Bodrog-parti anyaiskola. Mint közismert, a pápai református kollégium XVIII. század végi újraindulásáig Debrecen és Sárospatak látta el tanítókkal, lelkészekkel a dunántúli református egyházközségeket, ám amint a pápai kollégium visszanyerte régi státusát, a két keleti iskolakollégium jelentős érdekeltségeket veszített a Duna másik oldalán. A szakirodalom által leginkább legációk küzdelemként, az adománygyűjtés jogosultsága körül kialakuló konfliktusként tárgyalt jelenség azonban azt is maga után vonta, hogy a két nagy kollégium elvileg kevesebb dunántúli gyülekezetbe küldhette saját tanítványait tanítónak, majd lelkésznek, s ezáltal szűkült a partikulahálózatuk.¹

E térvésztes mértékéről eddig nem álltak rendelkezésünkre pontos adatok. A pataki partikulahálózat jellemzőit feltáró részletes kutatásunk eredményeként viszont az eddiginél árnyaltabb összkép kialakítására nyílik lehetőségünk.² Ezért az alábbiakban néhány módszertani szempont megfontolása után kutatási eredményeinknek a dunántúli gyülekezeteket illető adatait közöljük.

* Írásunk az MTA Bolyai János Posztdoktori Ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ A küzdelem leírása: TÓTH 1935. 9–7., TRÓCSÁNYI 1981. 118–125.

² A kérdésről részletesen: UGRAI 2010. 72–84.

ÚJABB EREDMÉNYEK A PARTIKULÁK KUTATÁSÁBAN

A pataki kollégium kisiskola-hálózatának nagyságára és kiterjedtségére vonatkozóan csak hozzávetőleges adatokat közöltek a témával foglalkozó kutatók. Benda Kálmán 80–100-ra becsülte a XVIII. század folyamán a Sárospatakhoz tartozó rectoriák, azaz a kollégiumból frissen kikerült öregdeákokat tanítóként fogadó gyülekezetek számát.³ Ezzel szemben egy, az 1773 és 1826 között keletkezett kisiskolai jövedelmi összeírásokat tartalmazó gyűjteményes kötet 21 vármegye 215 református gyülekezete tanítójának juttatásait sorolja fel tételesen – az eklézsiák jelentős részét nem is egyszer, hanem kétszer, sőt időnként háromszor is érintve.⁴ E bőbeszédű és gazdag forrás ugyanakkor több módszertani nehézséggel is szembesíti a kutatót. Egyrészt semmi nem garantálja, hogy teljes körű a partikulák itteni összeírása. Sőt a szöveg gondozója, Dienes Dénes az Utószóban kiemeli, hogy a borsodi-gömöri térségből ismert iskoláknak a felét sem tartalmazza a gyűjtemény. Dienes ennek nyomán azt feltételezi, hogy csak a jelentősebb iskolákról készült ezen a helyen jövedelmi összeírás.⁵ Kénytelenek vagyunk továbbá azzal is számolni, hogy az időben első és utolsó bejegyzés között több mint fél évszázad telt el, s ennek megfelelően a gyűjteményes kötet csak korlátozottan alkalmas egyfajta pillanatkép rögzítésére. Ennyi idő alatt ráadásul nemcsak iskolák létesülhettek és szűnhettek meg – akár többször is –, hanem jelentősen változhatott az összeírók logikája is. Ez akkor is veszélyt rejt magában, ha Dienes Dénesnek igaza van, s csak a fontosabb partikulák feltérképezésére törekedtek. Hiszen a fontosság megítélése ennyi idő alatt, akár a folyton változó összeíró belátásának, akár az adott iskola állapotának függvényében jelentősen módosulhatott. Ugyanez áll fenn, ha esetleg más vezérlő elv diktálta az iskolák közötti változatást.

Megjegyezzük, hogy a pataki kollégium partikulahálózatának pontosabb meghatározását nem segítik elő az eddigi debreceni kutatási eredmények sem. Az erre törekvő legfontosabb kísérlet, Dankó Imre tanulmánya inkább csak zavarosabbá teszi az összképet azzal, hogy megkülönböztetés nélkül a debreceni kollégium partikulái között sorol fel minden olyan kisiskolát, amely valaha fogadott tanítót Debrecenből. Az egyébként valóban hatalmas forrás-

³ BENDA 1981. 87–115.

⁴ A forrás önálló kiadványban megjelent: DIENES 2001.

⁵ DIENES, 2001. 141–142.

anyagot feldolgozó, több évszázadot felölelő munka függelékében így a pataki partikulahálózat olyan kulcsintézményeit is felsorolta a szerző, mint a miskolci, a gönci, a tállyai vagy a tokaji iskola – sőt maga a sárospataki kollégium is szerepel az összeírásban. A korszakunkra érvényesnek nem tekinthető Dankó-féle összesítés egyébként 25 olyan települést említ, amelynek református iskolájáról biztosan tudjuk, hogy a pataki partikulahálózatba tartozott.⁶

Mindezek tükrében újabb források bevonására kényszerültünk annak meghatározására, hogy hány partikulája volt a pataki kollégiumnak. Ám ez az erőfeszítésünk egyelőre csak részeredményekkel járt, amely azonban egy nem várt irányban igen fontos következtetés levonásához vezetett. Közel azonos időben – az egyes egyházmegyékben 1800–1805 között – rögzített egyházlátogatási jegyzőkönyvek helyi iskolákat illető adatainak összegyűjtésével sikerült az egyházkerület határain belül egy pillanatfelvételt készíteni. Ennek köszönhetően kijelenthető, hogy a századforduló táján 252 kisiskola működött a pataki kollégium közvetlen vonzáskörzetében. (Ezek közül csak egy, a Debrecenben és Patakon végzett deákokat felváltva meghívó szikszói kisgimnázium nem tekinthető a pataki kollégium partikulájának.⁷) Ez az 1799. évi nagy egyházkerületi belső határrendezés során összeírt 337 anyaegyház 75%-a.⁸

Egy másik forrásunk, a kollégiumban 1783-tól az intézményből kilépő tógátusokat összesítő távozási napló segítségével azt tudjuk teljességre törően rekonstruálni, hogy hányan hányféle céllal és úti céllal hagyták el Patakot.⁹ Ez a korszakunkban folyamatosan vezetett névsor leginkább a tanítói tevékenység feltérképezésére alkalmas.¹⁰ Az 1783–1825 között feltüntetett 2912 kollégiumból távozó tógátus 81%-a, 2364 fő e célból hagyta el az intézményt. Közel 52%-uk (1227 fő) rectori, 41%-uk (970 fő) praeceptori, 6%-uk (136 fő) magántanítói tisztséget vállalt – a fennmaradó összesen 31 fő más elnevezés-

⁶ DANKÓ 1988. 776–810.

⁷ A szikszói iskola speciális helyzetéről: PAPP 1980.

⁸ Az egyházkerületben összesen 522 gyülekezet működött, ezek közül 337 volt mater eklézsia, négy pedig egyesült gyülekezet, a többi valamelyik anyaegyház filiájaként működött. UGRAI 2004. 16–20.

⁹ P.S.P.V. TIREKLt. K.a. I. 21. Ezt a vaskos dokumentumot jelenleg szerkesztjük és rendezzük sajtó alá. Reményeink szerint hamarosan önálló forráskiadványban válik a nagyközönség számára hozzáférhetővé.

¹⁰ Erre a kísérletre először Kődöböcz József vállalkozott. Értékes eredményeit kutatásunk során többféle módon is felhasználtuk, de – élve a számítógépes adatrögzítés és -felhasználás új lehetőségeivel – a napló elemzését megismételtük. KÖDÖBÖCZ 1986. 52–57.

sel (conrector, paedagogus stb.) végezte szintén gyermekneveléssel kapcsolatos munkáját.

Eredeti elvárásaink szerint ezzel a forrással lehetővé vált volna egyrészt a tanítói fluktuáció rectoriánkénti meghatározása, másrészt pedig a pataki kollégium egyházkerületi határokon túli partikuláinak beazonosítása. Ám a távozási napló alapos vizsgálata egy eddig a szakirodalomban nem körülírt, sőt nem is igazán jelzett jelenséggel szembesíti a kutatót: hiába létezett az egyházkerületben 252 kisiskola, s hiába számolt a jövedelmi összeírás adatai alapján Dienes Dénes közel 100 jelentős, a Tiszáninneni Református Egyházkerületen kívüli pataki partikulával, a kollégiumból kilépő ifjak lényegesen kevesebb településen vállaltak rendszeresen tanítói tisztséget. Az egyházkerületen belül mindössze 53 olyan kisiskolát találtunk, amely 1783–1825 között – a korszak egészében, vagy legalább egyik vagy másik felében – valóban rendszeresen, 2–3 évenként fogadott kollégiumi öregdeákat. További 94 kisiskolát találtunk, ahová eseti jelleggel, 40 év alatt 1–2 alkalommal kerültek Patakon frissen végzettek. Ez azt jelenti, hogy száz fölött volt azoknak a falusi iskoláknak a száma, ahová korszakunkban egyetlenegyszer sem érkezett közvetlenül Patakról tanító, s 200 körül, ahol általában fiatalok tanítottak.¹¹

Mindez legalább két következtetés azonnali levonását teszi lehetővé. Egyrészt szakítanunk kell a szakirodalom egyöntetű megállapításával, miszerint a falusi református iskolák még ekkor is az anyaiskolából kikerülő, peregrinációra készülő, tanítóként 2–3 évet eltöltő ifjak munkaerejét vették igénybe. Valójában ez az *academia promotiónak* nevezett rendszer már csak az iskolák közel felében lehetett szokásban, a többi helyen állandósított tanítót alkalmaztak. Ennek megfelelően elkülöníthető a partikuláknak egy olyan típusa, amely korszakunkat megelőzően letért a tradicionális protestáns iskolaszervezés útjáról. E ténynek a művelődés-, egyház- és társadalomtörténeti jelentőségét jelenleg nem tudjuk felbecsülni. További kutatásoknak kell tisztázni, hogy ez az új szempont miként változtathatja meg például a tanítói szakma professzionalizálódásának üteméről, az egyes egyházközségeken belüli (lelkész – tanító – gyülekezet közötti) erőviszonyokról, vagy éppen az iskolakollégiumokban tanult deákok elhelyezkedési lehetőségeiről és a vidéki értelmiség létszámáról eddig kialakított képet.

¹¹ Lásd: UGRAI 2010. 120.

A másik tanulság sokkal inkább kapcsolódik jelen tanulmányunk témájához. A távozási naplóban szereplő helységek névsora nem egyezik meg a pataki kollégium partikuláinak névsorával – az előbbi halmaz lényegesen kisebb, mint az utóbbi. Ez pedig azt jelenti, hogy az anyaiskola központi dokumentumaiból lehetetlen pontosan meghatározni az anyaiskola partikuláinak számát és elhelyezkedését. Az egyházkerületen belüli iskolák számát könnyen meg lehet állapítani a vizitációs jegyzőkönyvekből, esetleg más, egyházkerületi szintű összeírásokból, felmérésekből. Az egyházkerületi határon túli érdekeltségekről azonban csak véletlenszerűen szerezhethünk biztos vagy bizonytalan információkat.

A Dienes Dénes által gondozott jövedelmi összeírás 92 olyan gyülekezet-ről tudósít, amely a pataki kollégium jelentős partikuláját tartotta fenn, noha nem a tiszáninneni szuperintendenciában helyezkedett el. E települések 15 vármegyéhez tartoztak, amelyek közül kiemelkedő Bereg (18 iskola) Szabolcs és Szatmár (16–16) részesedése. További 8 település Pest, 6 Veszprém, 5–5 Bars és Fejér megyéhez tartozott. E gyűjteményes összeírás szerint a többi vármegyének (Baranya, Esztergom, Heves, Hont, Máramaros, Nógrád, Tolna, Ungocsa, Ung és Zala) csak egy, esetleg két gyülekezete ragaszkodott a pataki anyaiskolához.

A távozási napló 1781–1825 között 165 olyan, a tiszáninneni egyházkerületen kívüli településről tesz említést, amelyek legalább egyszer Patakról fogadtak rectort. Eszerint a pataki tógátusok 26 különböző vármegyébe jutottak el, az említettek mellett például Csongrád, Komárom, Sáros, Somogy vagy Szepes megyébe is. Ám ha a rendszeresen academia promotiót vett fiatalot fogadó, „stabil” iskolákat vizsgáljuk, akkor 19 ilyen, az egyházkerületi határon túli helyről találunk bizonyítékot: 5 Bars, 4 Szatmár, 3–3 Fejér, Szabolcs és Veszprém, valamint 1–1 Nógrád és Pest megyei település református kisiskolája tartozott a pataki partikulahálózatba.

A távozási napló alapján „stabil” partikulának tekinthető iskolák mindegyike szerepel a jövedelmi összeírásban. Ezeket annak ellenére a pataki kollégium kisiskolái közé soroljuk, hogy Dankó Imre tág időhatárokat átfogó összeállításában a 19 közül 11 iskola megtalálható. Ezenkívül a jövedelmi összeírásban további 73 iskola szerepel, ezek közül mindössze 16-ról állítja Dankó, hogy a debreceni kollégiumnak volt köze hozzá. Ez azt jelenti, hogyha a debreceni adattárat minden kritika nélkül el is fogadnánk, abban az esetben is legalább 76 egyházkerületen kívüli sárospataki kisiskolával számolhatunk.

Mivel azonban Dankó adattára a mi szempontunkból nem számított korábban sem perdöntőnek, könnyen lehet nagyobb is ez a szám.

A jövedelmi összeírásban nem szereplő, a távozási naplóban pedig csak rendszertelenül előforduló 86 település közül 59-ről nem tesz említést Dankó Imre. Ez azonban megítélésünk szerint önmagában semmit sem jelent. Ha ugyanis ezeket is a sárospataki kollégium partikuláinak tekintenénk, akkor a Dankó-féle adattárhoz hasonlóan egy teljességre törő, ám a valóságot torzító listát tudnánk összeállítani. Ezen iskolák hovatartozásának – sőt egyáltalán: folyamatos létüknek – a megállapítása újabb források bevonását, s valószínűleg minden esetben egyedi mérlegelést kívánna meg.

DUNÁNTÚLI PARTIKULA-KAPCSOLATOK

E kételyek tükrében olyan adattárat érdemes a pataki kollégium dunántúli partikula-érdekeltségéről összeállítani, amely ugyan minden számba jöhető adatot tartalmaz, de nem sugalmazza azt, hogy bizonyosan tartósan létező, illetve hosszan a Bodrog-parti iskola kötelékébe tartozó kisiskolákról van szó. Ezért is használjuk írásunk címében a *partikula* helyett a *partikula-kapcsolat* kifejezést. Eszerint annyit lehet bizonyítani, hogy az adott évben az adott helyen volt református kisiskola, és az Sárospatakhoz is tartozott. Külön feltüntetjük a Dienes-féle gyűjteményes kötetben szereplő dunántúli helységeket – ezekről feltételezhető, hogy a korszak egy részében vagy végig pataki partikulának számítottak. Továbbá a távozási napló minden dunántúli települést érintő, tanítóskodásra vonatkozó bejegyzését rögzítjük. Ha egy-egy településre gyakran kerültek ki pataki deákok, akkor ezek is stabil partikulának tekinthetők. Ellenben az állandósított tanítókra vonatkozó új eredményeink tükrében ennek ellenkezőjét nem állíthatjuk meggyőződéssel: azaz egy-két bejegyzés a távozási naplóban, vagy akár a tíz évet is meghaladó lyuk a listában nem feltétlenül jelenti azt, hogy csak eseti kapcsolat lett volna a gyülekezet és a pataki kollégium között. Mindezek mérlegelése további, a legációk küzdelem eredményeit is figyelembe vevő kutatás feladata lesz.

FÜGGELÉK

A SÁROSPATAKI KOLLÉGIUM DUNÁNTÚLI PARTIKULA-KAPCSOLATAI (1783–1827)

Aba – Fejér vm.

1800. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 100–101.

A távozási napló bejegyzései:

Jos. Vályi – rector, 31. Martz. 1800.

Adam Szenyeri – rector, 1805.

Jos. Nagy – rector, 13. Jan. 1808.

Paul. Sutha – rector, Jan. 27. 1815. (IX. tog.)

Joan. Geller – rector, Martii. 6. 1820. (VII. tog.)

Adony – Fejér vm. (esetleg Tiszaadony – Bereg vm.)

A távozási napló bejegyzése:

And. Jánvári – rector, Aprilis 28. 1813.

Balatonendréd – Somogy vm.

A távozási napló bejegyzései:

Jos. Nyilas – praeceptor, 1792.

Ste. Lendvai – rector, 4. May. 1793.

Balatonfőkajár – Veszprém vm.

1775. és 1779. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 36.

A távozási napló bejegyzései:

Joh. Sebestyén – rector, Febr. 3. 1784.

Lad. Zágonyi – rector, 23. Jan. 1790.

St. Fodor – rector, 11. Maii. 1792.

Ste. Likai – rector, 4. Martz. 1795.

Mic. Gotthárd – rector, 4. Mart. 1799.

Jos. Görgei – praeceptor., Febr. 28. 1802.

Joh. Srogh – rector, Marty 5. 1802.

Ste. Bonis – praec., Febr. 15. 1803.

St. Göböl – rector, 1804.

Jos. Pap – praeceptor., 20. Martz. 1806.

Lud. Bátki – praeceptor., 15. Apr. 1807.

Balatonfüred – Zala vm.

Dátum nélküli jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 139.

A távozási napló bejegyzései:

Georg. Kotsis – rector, Martii 1. 1788.

Adam Székely – rector, 22. Januarii 1791.

Mich. Szivos – rector, 25. Jan. 1794.

Jos. Tarczali – rector, 26. Febr. 1801.

Jos. Szüts – praeceptor, 26. Febr. 1801.

Jos. Szombati – rector, 1805.

Andr. Czako – praecept., Nov. 15. 1816. (II. tog.)

Steph. Csernák – praeceptor, Dec. 14. 1816. (V. tog.)

Baracska – Fejér vm.

1813. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 128–129.

A távozási napló bejegyzései:

Mart. Pongó – rector, 26. Jan. 1794.

Abr. Deli – praeceptor, 26. Jan. 1794.

Sam Vincze – praecept., 1795.

Joh. Kőrösi – praecept., Febr. 20. 1796.

Joh. Szabados – praecept., 9. Apr. 1797.

Sam. Kallós – praeceptor, Febr. 18. 1800.

Sam. Lentsés – praecept., Marty 11. 1802.

Mich. Merey – praec., 1803.

Aron Deme – praecept., 23. Febr. 1806.

Jos. Harkányi – praec., 5. Apr. 1808.

Lad. Stepán – rector, Marty 7. 1813.

Joan. Kis – praeceptor, Marty 7. 1813.

Joan. Liptsei – rector, Febr. 20. 1816. (VI. tog.)

Steph. Pásztor – rector, Mart. 8. 1819. (VII. tog.)

Abr. Szeremley – rector, Febr. 15. 1822. (VI. tog.)

Paul. Gomba – praeceptor, Januar 18. 1824. (III. tog.)

Car. Beretzki – rector, Febr. 17. 1825. (VIII. tog.)

Bia – Pest vm.

A távozási napló bejegyzése:

Paul. Szathmári – rector, 2. May. 1809.

Búcs – Esztergom vm.

1796. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 83–84.

A távozási napló bejegyzései:

Steph. Pázmán – rector, Martz. 1. 1796.

Ste. Sebő – rector, Mart. 16. 1799.

Mic. Mészár – praeceptor, Mart. 16. 1799.

Sam. Vintze – rector, Marty 5. 1802.

Sam. Poroszlai – praec., Jan. 28. 1803.

Lud. Gyujtó – rector, January 16. 1805.

Csajág – Veszprém vm.

1775. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 38.

A távozási napló bejegyzései:

? Váradi – rector, Mart. 11. 1783.

Andr. Dorsántzki – rector, Januarii 12. 1786.

Mich. Soltész – rector, 26. Jan. 1794.

Sam. Miskóltzi – rector, 25. Febr. 1797.

Ste. Kalas – rector, Febr. 8. 1800.

Adam Horvát – praecept., Febr. 8. 1800.

St. Jeszán – praeceptor, 21. Febr. 1801.

Ste. Matusz – praecept., Marty 5. 1802.

Jos. Göntzi – praec., Febr. 15. 1803.

Mich. Fekete – rector, 1806.

Csósz – Fejér vm.

1788. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 69.

A távozási napló bejegyzése:

And. Rákosi – rector, Martii. 1. 1788.

Gyönk – Tolna vm.

1813. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 127. („és amint hallatik, ez az iskola is mostanában állott fel.”)

A távozási napló bejegyzése: Fran. Meszaros – conrector, Septem. 13. 1813.

Istvándi – Somogy vm.

A távozási napló bejegyzése:

Georg. Csengeri – rector, July. 16. 1812.

Mohács – Baranya vm.

1802. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 115.

Nemesvámos – Veszprém vm.

1787. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 68.

Paks – Tolna vm.

1799. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 97.

A távozási napló bejegyzése:

Ste. V. Tóth – rector, 4. Mart. 1799.

Pápa – Veszprém vm.

A távozási napló bejegyzése:

St. Bárdos – praec., 4. May. 1793.

Révkomárom – Komárom vm.

A távozási napló bejegyzése:

Jos. Ketskeméti – praec., Apr. 21. 1814. (II. tog.)

Sárbogárd, Bogárd – Fejér vm.

1796. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 84-85.

A távozási napló bejegyzései:

Geor. Borbely – rector, Febr. 9. 1784.

Lad. Morvai – rector, 9. Febr. 1789.

Michael Domján – rector, 22. Martii. 1790.

St. Agoston – rector, 29. Febr. 1792.

Sam. Olasz – rector, 29. Febr. 1792.

Jos. Nyilas – praec., Febr. 20. 1796.

Joh. Geötzi – praec., 7. Apr. 1797.

Franc. Kasza – praec., 28. Jan. 1798.

Geor. Lácza – praec., 4. Mart. 1799.

Petr. Szegedi – praec., 8. Febr. 1801.

Georg. Kis – praecep., 7. Aprilis.. 1802.
Ste. Varga – rector, 1804.
St. Rakóczi – praecept., 1805.
Mattheus Balog – rector, 10. Januar. 1807.
Dan. Bede – praecept., 10. Januar. 1807.
Jos. Török – rector, Febr. 13. 1809.
Mich. Boldog – rector, Febr. 26. 1810.
St. Szeremlei – praecept., Januar 31. 1812.
Joan. Petri – rector, Febr. 4. 1813.
Ste. Csernák – praeceptor, Febr. 4. 1813.
Joan. Dakó – praeceptor, Januar. 23. 1814. (Tog. II.)
Steph. Papszász – rector, Febr. 5. 1814. (Tog. V.)
Jos. Szüts – praeceptor, Jan. 18. 1815. (Tog. III.)
Joan. Kutsma – praecept., Jan. 23. 1817. (Tog. I.)
Mich. Kálnási – rector, Jan. 23. 1817. (Tog. VII.)
Joan. Kis – rector, Jan. 21. 1818. (Tog. I.)
Joh. Ragályi – praeceptor, Jan. 31. 1818. (Tog. I.)
Albert Márton – rector, Januar 20. 1824. (Tog. VI.)
And. László – praeceptor, Januar 20. 1824. (Tog. I.)
Georg. Melegh – praecept., Febr. 19. 1826. (Tog. III.)
Casp. Polchi – rector, Febr. 22. 1827. (Tog. VIII.)
Abr. Balogh – praec., Febr. 27. 1827. (Tog. III.)

Szabadhegy – Fejér vm.

A távozási napló bejegyzése:
Mich. Megyaszai – praecept., May. 4. 1784.

Szentgál – Veszprém vm.

1794. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 78.
A távozási napló bejegyzései:
Mich. P. Szathmári – rector, 20. Jan. 1794.
Jos. Böszörményi – rector, 1797.
Jos. Ardéi – rector, Febr. 8. 1800.

Szentkirályszabadja – Veszprém vm.

A távozási napló bejegyzése:

Thom. Balog – rector, Febr. 22. 1784.

Szilasbalhás – Veszprém vm.

1801. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 101–102.

Tét – Győr vm.

A távozási napló bejegyzése:

Geor. Vitarius – rector, Febr. 10. 1796.

Tinódpusztá – Fejér vm.

1796. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 84–85.

Veszprém – Veszprém vm.

1801. évi jövedelmi összeírás. DIENES, 2001. 102.

A távozási napló bejegyzései:

Sam. Danavár – rector, Febr. 28. 1802.

Mich. Droppa – praecpt., Febr. 28. 1802.

* * *

RÖVIDÍTÉSEK

P.S.P.V.	Protocollum Schola Patakiana Valedicentium
TIREKlt.	Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára
TIREKKt.	Tiszáninneri Református Egyházkerület Kézirattára

IRODALOM

- BENDA 1981 = BENDA Kálmán: A kollégium története 1703-tól 1849-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981. 87–115.
- DANKÓ 1988 = DANKÓ Imre: A kollégium partikularendszere. In: A Debreceni Református Kollégium története. Főszerk.: Kocsis Elemér. Debrecen, 1988. 776–810.
- DIENES 2001 = Megkívántatik a rectorban, hogy legyen kevélység nélkül való... A Sárospataki Református Kollégium partikulái, 1773–1826. Sajtó alá rendezte: Dienes Dénes. Sárospatak, 2001.
- KÖDÖBÖCZ 1986 = KÖDÖBÖCZ József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986. 52–57.

- PAPP 1980 = PAPP Lajos: Hazai partikuláris iskolarendszerünk a szikszói iskola tükrében. Sárospatak, 1980. Kézirat, TIREKKt. Kt. 8073.
- TÓTH 1935 = TÓTH Endre: A legáció eredete, története és helyzete, különös tekintettel a Dunántúlra. Pápa, 1935.
- TRÓCSÁNYI 1981 = A pápai református kollégium története. Szerk.: Trócsányi Zsolt. Bp., 1981.
- UGRAI 2004 = „Kis világnak világos kis tükrö”. Északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807–1808-ból. Sajtó alá rendezte: Ugrai János. Debrecen, 2004.
- UGRAI 2010 = UGRAI János: A palléroztatlanság ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán. Bp., 2010.

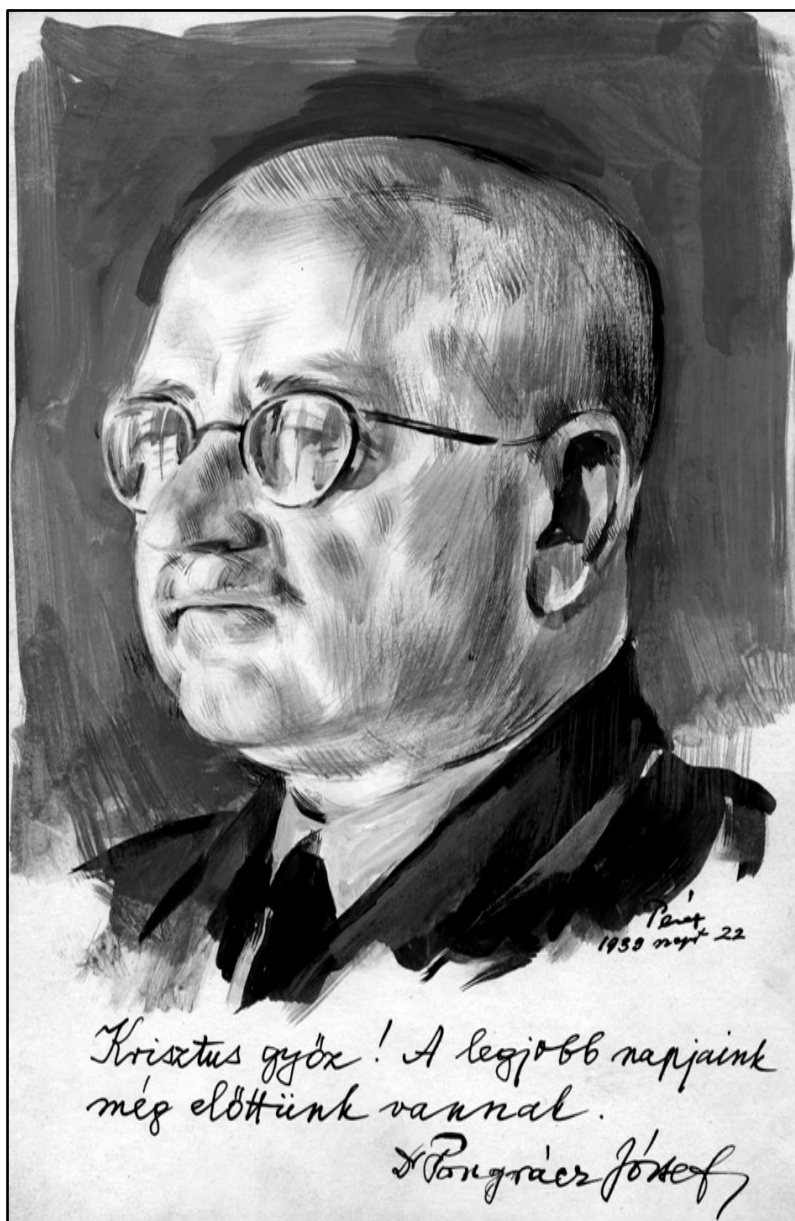
ZUSAMMENFASSUNG

JÁNOS UGRAI

Die Beziehungen des Reformierten Kollegiums in Sárospatak zu lokalen Schulen (particulae) in Transdanubien an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert

Die Studie beschäftigt sich mit den Beziehungen zwischen dem Reformierten Kollegium in Sárospatak und lokalen Elementarschulen in Transdanubien. Nach Ansicht einiger Forscher gab es im gesamten Land 80–100, nach anderer Auffassung sogar 215 Ortschaften, die im Zeitraum von 1773–1826 ihren Lehrer aus Sárospatak anforderten. Hier wird nachgewiesen, dass um 1800 etwa 252 Volksschulen zum Wirkungsbereich Sárospataks gehörten.

Aufgrund von Archivmaterial kann festgestellt werden, dass 1783–1826 in 25 Ortschaften Transdanubiens mit mehr oder weniger großer Regelmäßigkeit Elementarschullehrer aus Patak eintrafen. (Angaben zu diesen Siedlungen sind in einem Anhang zu finden.) Die Untersuchung dieser Frage ist wichtig, weil 1752–1783, als in die reformierte Religionsausübung in Pápa – wo vorher ebenfalls ein Kollegium bestanden hatte – verboten war, die entfernter gelegenen Kollegien in Debrecen und Sárospatak die Region mit Pfarren und Lehrern versorgten. 1783 wurde dann die Religionsausübung in Pápa wieder zugelassen und das Kollegium neu eingerichtet. Die beiden anderen großen Hochschulen waren jedoch noch jahrzehntelang Konkurrenten des Pápaer Kollegiums.

Pérely Imre portréja Pongrácz Józsefről (1939)
(A Pápai Református Gyűjtemények tulajdona)